

UZUN TUMANI TARIXIY YODGORLIKLARINING O'RGANILISHI

*Shamayev Umarali Turg'unboyevich, Denov tadbirkorlik va
pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi*

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ УЗУНСКОГО РАЙОНА

*Шамаев Умарали Тургунбоевич, независимый
исследователь Денауского института
предпринимательства и педагогики*

STUDY OF HISTORICAL MONUMENTS OF THE UZUN DISTRICT

*Shamayev Umarali Turgunboyevich,
Independent researcher of the Denov Institute of
Entrepreneurship and Pedagogy*

<https://orcid.org/0009-0003-3286-0398>

e-mail:
umarali.shamayev@bk.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatining Uzun tumanida joylashgan tarixiy yodgorliklarning o'rganilishi, ularning arxeologik, madaniy va ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi. Yodgorliklarning kelib chiqishi, tarixiy davrlari, hozirgi holati va ularni o'rganishdagi muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan ilmiy izlanishlar natijalari asosida Uzun tumani yodgorliklarining mintaqa tarixidagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: Uzun tumani, tarixiy yodgorliklar, arxeologiya, madaniy meros, ilmiy tadqiqotlar, mintaqaviy tarix, obidalar, o'rganish, saqlash, Surxondaryo.

Abstract: This article explores the study of historical monuments located in the Uzun district of the Surkhondaryo region, focusing on their archaeological, cultural, and scientific significance. It analyzes the origin of the monuments, historical periods, current condition, and the challenges encountered in their study.

Keywords: Uzun district, historical monuments, archaeology, cultural heritage, scientific research, regional history, sites, exploration, preservation, Surkhondaryo.

Аннотация: В данной статье рассматривается изучение исторических памятников, расположенных в Узунском районе Сурхандарьинской области, их археологическое, культурное и научное значение. Анализируются происхождение памятников, исторические эпохи, современное состояние и существующие проблемы при их изучении.

Ключевые слова: Узунский район, исторические памятники, археология, культурное наследие, научные исследования, региональная история, объекты, изучение, сохранение, Сурхандарья.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Uzun vohasining o'rta asrlar davri yozma manbalarda tilga olingan aholi manzillari haqidagi dastlabki ma'lumotlar XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning 30-yillariga qadar faoliyat ko'rsatgan yevropalik tarixchilar V.Tomashek, I.Markvart va V.V.Bartold asarlarida keltirilgan. Bular o'rta asrlarga oid Burob singari shahar, Nihamrud (To'palangdaryo) va Kumrud (Qoratog'daryo) kabi suv manbalaridir[4].

Surxondaryo viloyatining shimoliy qismida, shu jumladan Uzun tumanida mavjud arxeologiya yodgorliklarini o'rganish 1949-yilda O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix va arxeologiya instituti (hozirgi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Yahyo G'ulomov nomidagi Arxeologik tadqiqotlar instituti va Tarix instituti) tomonidan boshlangan va bu ish bevosita arxeolog L.I.Albaum faoliyati bilan bog'liq. XX asrning 60-yillariga kelib L.I.Albaum tomonidan Surxondaryo

viloyati hududida 60dan ortiq arxeologiya yodgorliklari aniqlangan[1]. Tabiiyki, bu aniqlangan yodgorliklarning bir qismi Sariosiyo va Uzun tumanlarida joylashgan bo'lgan. Ammo L.I.Albaum o'z asarlarida asosan viloyatning janubiy hududidagi arxeologik yodgorliklar to'g'risida ma'lumot bergan[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). 1959-yildan boshlab Surxondaryo viloyati, shu jumladan Uzun tumani arxeologik va me'moriy yodgorliklarini o'rganish, ro'yxatga olishga kirishgan San'atshunoslik institutining (hozirgi O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti) G.A.Pugachenkova boshchiligidagi O'zbekiston San'atshunoslik ekspeditsiyasining alohida o'rni bor. Bu ekspeditsiya xodimlari Xolchayon nomi ostida ma'lum bo'lgan Xonaqotepa va Qorabog'tepada qazishmalar olib borish barobarida, Chag'oniyon o'lkasining (Chag'oniyon tarixiy manbalarda VII asrdan tilga olingan va Surxondaryo viloyatining shimoliy qismini o'z tarkibiga olgan) ko'plab yodgorliklarini ro'yxatga oldi. Tadqiqotlar asosida Chag'oniyonning tarixiy geografiyasi yoritilgan [6] "Xolchayon" asari nashr etilgan [7]. Telpakchinordagi Oqostona bobo maqbarasi haqida ma'lumotlar e'lon qilingan[5].

1969-yilda O'zbekiston San'atshunoslik ekspeditsiyasi tarkibida alohida guruh tashkil etilib, uning zimmasiga Surxondaryo viloyati hududidagi barcha tarixiy davrlarga oid arxeologik yodgorliklarni yoppasiga ro'yxatga olish, ular haqida ma'lumotlar to'plash, mavjud bo'lganlarini sanalarini aniqlash va bular asosida kelgusida Surxondaryo viloyati ya'ni, Shimoli-g'arbiy Baqtriya-Toxaristonning (qadimgi va o'rta asrlarda Surxondaryo viloyati Baqtriya-Toxariston o'lkasining shimoli-g'arbiy qismini tashkil etgan) tarixiy geografik xaritasini yaratish kabi vazifalar yuklatildi. Bu ilmiy yo'nalishni ekspeditsiya xodimlari arxeologlar E.V.Rtveladze, Z.A.Hakimovlar muvaffaqiyatli boshlab berganlar[8].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). 1996-yilda O'zbekiston San'atshunoslik ekspeditsiyasi rahbari B.A.Turg'unov tumanning Serharakat qishlog'idan tangalar xazinasini topilishi munosabati bilan

(Kushon podsholigi davriga oid tangalar xazinasini topganlardan biri Rasulova Mashra) shu qishloqqa safar uyushtirgan. Safar davomida mahalliy aholi vakillari Parda Xolmirzayev va Zokir Shokirovlar 19 dona kushon podsholari nomidan zarb etilgan tangalarni arxeolog B.Turg'unovga topshirganlar.

1998-yilda O'zbekiston-Yaponiya Qoratepa arxeologik guruhi a'zolari (T.Annayev, Kato Kyudzo, Sh.Pidayev, B.Turg'unov) Uzun tumaniga tuman sanitariya epidemiologiya stansiyasi vrachi A.Omonov tomonidan topilgan mo'jaz san'at namunasi terrakota (plaketka)ni ko'rish uchun tashrif buyurdilar va bu san'at namunasini uni topgan shaxs roziligiga ko'ra, Termizga, keyinchalik muzeyga topshirish sharti bilan olib qaytdilar. Bu o'ziga xos san'at namunasi ta'rifiga bag'ishlab G.Bogomolov, Sh.Pidayev, T.K.Mkritchev, Dj.II'yasov, T.Annayevlarning qator maqolalari e'lon qilingan.

2000-yilda T.Annayev va Kato Kyudzo bilan hamkorlikda yuqorida ta'riflangan terrakota haykalcha topilgan joyni yana qaytadan o'rgandilar va hozirgi "Mustaqillik" Serharakat mavzellarida qator yodgorliklarni aniqladilar. Bular Surxondaryoning chap qirg'og'ida joylashgan Qorovultepa II-III va Arg'amchisoyning Surxondaryoga qo'shilish joyida joylashgan nomsiz tepaliklardir.

2015-yilda Uzun tumanida O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Yahyo G'ulomov nomidagi Arxeologiya instituti (hozirgi Arxeologiya Milliy markazi) va Xitoy Xalq Respublikasi Sian shahri Shimoli-g'arbiy universiteti tomonidan tuzilgan arxeologik ekspeditsiya guruhi (arxeologlar; A.Berdimurodov (rahbar) T.Annayev, M.Xasanov va boshqalar) Uzun tumanida qidiruv ishlarini olib bordilar. Qidiruv jarayonida Beshkapa, Qorovultepa kabi yodgorliklar qayta o'rganilishi barobarida Bobotog' shimoliy yonbag'rida joylashgan adir yon tomoni bo'ylab Teshiktepa I-II mavzellarida aynan Bittepa daxmalariga o'xshash inshootlar aniqlandi. 2018-yilda aynan shu O'zbekiston-Xitoy arxeologik guruhi tomonidan tumanning "Mustaqillik" mahallasi hududida adir qismining shimoliy va shimoli-g'arbiy taraflarida yana qator daxmalar va "Dehqon" mahallasining Boltali bobo deb nomlangan baland adir qismida eramizdan avvalgi II asr oxiridan eramizning III asriga qadar mozorlarni va adir yuza qismlarida "1-may",

“Serharakat” hududlarida yana bir necha guruh daxmalar majmuasini aniqladilar.

NATIJALAR (PEZULYATY / RESULTS). 2019-yilgi arxeologik mavsumda “Serharakat” mavzesida O‘zbekiston-Xitoy arxeologik guruhi tomonidan 38ta mozor qo‘rg‘onlar ochib o‘rganildi va Chinor qishlog‘ida umumiy maydoni 17 gektardan iborat bo‘lgan Chinortepa yodgorligi aniqlandi[2]. Ayni shu 2019-yilgi mavsumda Termiz davlat universiteti va Termiz arxeologiya muzeyining arxeologik guruhi tomonidan (rahbar T.Annayev) Teshiktepa II yodgorligida adir yonbag‘riga o‘yib ishlangan ikki inshoot qisman qazib o‘rganildi[1].

Mavjud arxeologik ashyoviy manbalarga ko‘ra, Uzun tumanining voha qismida birinchi aholi manziliga eramizdan avvalgi VI-IV asr oralig‘ida asos solingan Jonchekka mahallasida joylashgan Qimmattepa, Jonchekka, Oqmachit hududidagi Boburtepa (Kofirnihon daryosining o‘ng qirg‘og‘i) eramizdan avvalgi I ming yillik o‘rtasida mavjud bo‘lgan qishloqlar sirasiga kiradi. 2018-yilgi arxeologik tadqiqotlar davomida tumanning Bobotog‘ga tutash janubiy yonbag‘irlarida (“Serharakat” mahallasi) mahalliy aholi vakillari O‘zbekiston-Xitoy arxeologik guruhi a‘zolari T.Annayev, M.Xasanovlarga so‘nggi bronza davriga oid idishni taqdim etdilar. Eramizdan avvalgi I asrda Uzun tumani voha qismi jadal o‘zlashtirila boshlangan. 2018-yilgi arxeologik mavsumda Uzun tumanining Bobotog‘ga tutash adir qismida (“Dehqon” mahallasi) Boltalibobo deb nomlangan eramizdan avvalgi I asr va undan keyingi asrlarga mansub mozorlar aniqlandi. Bu qadimgi mozorlar guruhi shartli ravishda Boltalibobo I/1. (Bt I/1), Boltalibobo (Bt II/2) va h.k. nomlangan. Kushon podsholigi davrida (eramizning I-III asri o‘rtasi) bu jarayon yanada taraqqiy topdi. Eramizdan avvalgi I asrda umumiy maydoni 8 gektarni tashkil etgan voha markaziy shahri (Beshkapa) vohaning adir qismida hozirgi Chinor qishlog‘i umumiy maydoni 17 gektardan iborat Chinortepa, vohaning janubi-sharqiy qismi va Chag‘onrud (Surxondaryo)ning chap qirg‘og‘i bo‘ylab o‘tgan va undan Oqmachitga qarab yo‘nalgan savdo yo‘lini nazorat qilib turgan Qorovultepa I qal‘asiga va shuningdek qator qishloqlarga (Qorovultepa II-III) asos solinadi. Bu davrda sun‘iy sug‘orishga asoslangan sug‘orish tizimi qaror topadi. Shu bois tarixchi arxeologlar

haqli ravishda Uzun vohasini ya‘ni Qoratog‘daryo va To‘palangdaryo kesishgan joyni “Yuqori Surxon sug‘orish bo‘g‘ini”ga yoki “Yuqori Surxon irrigatsiya hududi”ga ajratganlar. Bu borada arxeologlar V.M.Masson, E.V.Rtveladze, Sh.R.Pidaev, T.J.Annayev asosli ilmiy fikr bildirganlar[1].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Uzun tumani hududida joylashgan tarixiy yodgorliklar o‘zining boy madaniy merosi, arxeologik va tarixiy ahamiyati bilan ajralib turadi. Ular nafaqat o‘tmish sivilizatsiyalarining guvohi, balki bugungi avlod uchun bebaho ilmiy, tarbiyaviy va estetik manbadir. Shu bois, yurtimiz tarixini chuqurroq anglash, milliy o‘zlikni mustahkamlash va turizm salohiyatini rivojlantirish yo‘lida Uzun tumani tarixiy obidalarini kompleks o‘rganish va himoya qilish muhim vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Annayev T., Shaydullayev Sh. Surxondaryo tarixidan lavhalar. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1997.
2. Альбаум Л.И. Балалык-тепе. – Ташкент: Фан, 1960. – С. 7-60.
3. Аннаев Т. Образ коневода и приручителя коней в терракотовой плакетки Тохаристана// Археология. Узбекистана. №1 (10).2015.С.29-32.
4. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч.Т.І. – Москва: Наука,1963, – С.123-124.
5. Пугаченкова Г.А. Ак-Астана-баба//Советская археология, 1960.
6. Пугаченкова Г.А. К исторической герграфии Чаганиана. Научные труды Ташкентского государственного университета. Нов сер. Выпуск 200. Исторические науки книга 41. Археология Средней Азии. Выпуск VI. – Ташкент. 1963. – С 49-63.
7. Пугаченкова Г.А. Халчаян. – Ташкент: Фан, 1966. – С. 285.
8. Ртвеладзе Э.В, Хакимов З.А, Маршрутные исследования памятников Северной Бактрии// Из истории античной культуры Узбекистана. Ташкент. Издательство литературы и искусства им Г.Гуляма. 1971.